

Становище

за труда на Десислава Узунова

ЦИКЪЛЪТ НА АГАПИЙ ЛАНДОС „ЧУДЕСА БОГОРОДИЧНИ“ В ЮЖНОСЛАВЯНСКАТА РЪКОПИСНА ТРАДИЦИЯ. МОТИВЪТ ЗА ДОГОВОРА С ДЯВОЛА

Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“

от

доц. д-р Нина Гагова, Институт за литература, БАН

Цикълът на Агапий Ландос „*Чудеса Богородични*“ - част трета от отпечатания 1641 г. във Венеция негов сборник „*Спасение на грешниците*“ е **една от най-популярните книги сред християнското население на Балканите от вт. пол. на XVII до първата пол. на XIXв.** За нейната популярност - освен близкият до говоримия гръцки език на текста, особено допринася църковнославянският ѝ превод, направен от Самуил Бакачич ок. 40 г. след публикуването на гръцкия оригинал (разпространяван само в ръкопис), и двете печатни издания, в превод на говорим сръбски език от Викентий Ракич (1808 г.) и в превод на говорим български език от Йоаким Кърчовски (1817 г.), които имат и ръкописни копия. Историята на преводите на „*Чудеса Богородични*“ и тяхната рецепция **отразяват като в огледало основни характеристики на културния и книжовния процес сред южните славяни в XVII-XIX в.** - *постепенната замяна, но и съвместното съществуване на ръкописната и печатната книга, на църковнославянския и на говоримите славянски езици като писмени; проникването на западноевропейски (главно италиански) влияния през гръцката книжнина, адаптирането ("побългаряването") на преводни текстове, превеждането чрез език-посредник, спомоществователството и т.н.* Макар да е не по-малко важен за осветляването на културните и книжовни процеси на епохата, сборникът на Агапий Ландос „*Спасение на грешниците*“ е **по-слабо изследван в сравнение с прочутия сборник на Дамаскин Студит "Съкровище"** и много въпроси, свързани с него, са останали неизяснени. В този контекст **темата** на дисертационния труд трябва да се признае за актуална и важна, а нейното фокусиране към най-популярната III-та част на сборника - цикъла „*Чудеса Богородични*“, за особено удачно. Изборът на две от чудесата, чийто наратив е изграден около *мотива за договор с дявола*, също е много сполучливо - тяхното по-задълбочено проучване дава възможност

да се открият особеностите на начина, по който критянинът Агапий Ландос подбира и обработва своите византийски и латински източници, както и да се анализира рецепцията на текста в неговите славянски преводи. Разработването на тази тема изисква **широка библиографска осведоменост** относно литературата върху периода, овладяване на **професионален подход** при археографско-текстологичното проучване на преписите на цикъла, езиковото сравняване на славянските преводи и литературния анализ на чудесата, **способност за културологично обобщаване** на данните за рецепцията на текста. Всички тези елементи са налице в дисертационния труд на Десислава Узунова - което е осигурило реализирането на съответните **приноси** във всеки един от аспектите на изследването.

В увода на дисертационния труд (с.4-9) е посочен **предметът** на изследването - ръкописното разпространение в южнославянска среда на цикъла „*Чудеса Богородични*“ на Агапий Ландос, и неговата **цел** - да очертае битуването на цикъла в **южнославянска среда**, като изследва неговите "преводи, преписи, преработки, знаци за възприемането му, среда на рецепция", и да **анализира подробно преводите на две от чудесата**, съдържащи *мотива за договор с дявола*, в културния контекст на епохата, в която са разпространявани. В съответствие с целта и задачите е посочена адекватно избрана **изворова база** - ръкописи и печатни издания, приписки и бележки върху тях, както и съответна на нея **методология** на проучването.

В **първа глава** е представен авторът на цикъла Агапий Ландос в контекста на балканския XVII в., като се акцентира върху смесването на традиционната византийска литературна и образователна традиция на родния му о-в Крит със силното влияние на Венеция, която владее острова до турско-венецианска война от 1645-1669 г. Оттеглянето на Ландос на Атон и неговото замонашване е разгледано заедно със специалното почитане на св. Богородица на полуострова (като негова небесна покровителка); тук е направен и кратък преглед на оформянето и развитието на **култа към Божията майка**, включително, въвеждането на Богородичните празници и най-важните текстове за нея. Фокусирайки се върху сборника "*Спасение на грешните*" и цикъла от Богородични чудеса в неговия състав, авторката разглежда **структурата и съдържанието на цикъла** (с. 33сл.) и анализира **концепцията на съставителя** за тази част в контекста на концепцията му за целия сборник. Заглавието на сборника е разгледано в библейски ключ, чрез който според нея трябва да се чете целият сборник. Узунова е отбелязала, че **първите две части на сборника** са съответно обзор на

греховете и трактат за изкуплението и добродетелите, а чудесата в **третата част** изпълняват функцията на практически **примери** за това как Богородица помага на грешниците в различни ситуации. Интересно е наблюдението на авторката, че в цикъла на Ландос липсват широко разпространените на Запад **чудеса на Богородица, в които тя наказва** хората за различни техни грехове - макар че такива чудеса са налице в източниците, които е използвал. По-нататък тя е предложила своя **типология на чудесата** (с. 42-45), като е използвала литература по въпроса, както и казаното по въпроса от самия Ландос в увода на книгата. Подчертала е *дидактичната природа* на текстовете и връзката им с *патеричните разкази*, като се е спряла на жанровите особености на последните и е проследила накратко историята на тяхното разпространение в южнославянския репертоар. Според авторката, Агапий е създал **вид патеричен сборник**, тематично обединен от образа на Богородица, а неговото проникване сред южните славяни трябва да се свърже с **двуезичните гръцко-славянски общности на Балканите**, сред които монашеските общности на Атон със сигурност са имали първостепенна роля.

Във **втора глава** е разгледан църковнославянският превод на "*Спасение на грешните*", направен от Самуил Бакачич, и по-специално, преводът на "*Чудесата на св. Богородица*" в неговия състав. Тук дисертантката е събрала от различни източници и е допълнила сведенията за **преписите на чудесата** - в състава на целия сборник, като отделна книга и като отделни чудеса или групи от тях в сборници със смесено съдържание. Прави впечатление, че тя е работила с почти всички преписи (**ок. 60**) *de visu*, по снимки или дигитални копия, което ѝ позволява да направи нови и интересни наблюдения върху тях и да **публикува всички приписки** (включително, неизвестни), които са важен извор за разпространението и рецепцията на текста. Дадени са също **таблица** на преписите по векове и **таблица** на преписите на целия сборник (**20**) спрямо самостоятелните преписи на цикъла (**37**). Изследвайки **трите запазени автографа** на превода на Бакачич и сравнявайки проби от текста на чудесата, дисертантката стига до извода, че те представят **три различни авторски редакции на първоначалния превод** (който най-вероятно се е съдържал в четвъртия, несъхранен автограф). Допълвайки това свое наблюдение с наблюдения върху **броя и състава на чудесата** в оригинала на Ландос, в трите автографа на Бакачич и в другите преписи на неговия превод, тя заключава, че "*Чудесата на св. Богородица*" имат **отворена традиция**, при която са допустими значителни вариации както в броя и състава на чудесата, така и в

техния текст. В контекста на това свое заключение дисертантката разглежда и въпроса, поставян от изследователите, дали в ръкописната традиция на "Чудеса на св. Богородица" е отразен още един превод, или става дума за варианти на превода на Бакачич, като **отхвърля възможността за втори превод**. Въз основа на наблюденията върху автографите на превода и съответна литература върху езика на XVIII в. авторката е коментирала **сложната ситуация, в която книжовната норма е неясна** - старата е разколебана, нова не е утвърдена още, и съответно, текстовата традиция е отворена. Важно е да се отбележи, че анализирани от нея колебания на преводача (С.Бакачич) при избора на подходящ синоними са **ценен източник за историята** на църковнославянския език и за неговото състояние в 3/4 на XVII в., както и за преводаческите практики. Като взема предвид жанра на текстовете (който е определила като *патеричен*), данните за произхода на ръкописите, анализа на ръкописния конвой на чудесата, както и анализа на приписките на кописти и читатели, Узунова твърди, че преводът на Богородичните чудеса на Бакачич очевидно е бил **адресиран първоначално към монашеска аудитория, и то на Атон**. Според нея, "маршрутите на разпространение на цикъла „Чудеса Богородични“ свидетелстват за продължаващите **книжовни връзки на Атон с други манастирски средища в земите на южните славяни**" - напр., с Рилския манастир и манастира „Покров Богородичен“ в Самоков, а "извън монашеска среда цикълът се разпространява преди всичко **чрез метосите на атонските манастири и от таксидиотите**". Специален интерес представляват цитираните и коментирани от дисертантката приписки на **читатели** на цикъла.

В **трета глава** са разгледани преводите на говорим сръбски език от Викентий Ракич (1808 г.) и на говорим български език от Йоаким Кърчовски (1817 г.). Целта на проучването тук е да се определи източникът на новобългарския превод, по-точно, да се проверят различните хипотези по въпроса, като се съпоставят текстовете на Ландос, Бакачич, Ракич и Кърчовски. Дисертантката е направила това, сравнявайки състава, подредбата, посочката за източника/източниците на чудесата, техните заглавията в цикъла и отделно, текстовете на двете чудеса, съдържащи мотива за договор с дявола, на които е посветила специално внимание. Тя заключава, **"че Кърчовски всъщност превежда текста на Ракич, а не този на Ландос, ...който Ракич преди него е преработил и на много места е съкратил"**, при това отива още по-далеч в стремежа да доближи текста до своята потенциална аудитория и да улесни рецепцията. Така преводът на Кърчовски предоставя още един пример за **непряк превод** - подход,

характерен за българското Възраждане. Друга особеност на превода на Кърчовски, характерна за българското Възраждане, е *побългаряването* на текста - напр., името на автора на сборника Агапий Ландос липсва (то „изчезва“ още в превода на Ракич), появява се герой българин и т.н. Интерес представляват проучванията на авторката върху **ръкописните преписи на печатното издание на Кърчовски** - тя е посочила 7 цялостни или частични преписа от него и е направила важни наблюдения относно **функцията и рецепцията** на този превод въз основа на **приписките** върху тях, както и върху печатното издание; анализира е също списъците на **спомоществователите** в две от трите издания на този превод. Узунова е заключила, че на този по-късен етап от разпространението на цикъла, вече на новобългарски език, той е използван **не само от монаси** (за килийно четене) **и попове** (като проповеди), но е четен също от **търговско-занаятчийското съсловие**, като поучително и до голяма степен, като *авантюрно* четиво. Тя обръща внимание на обстоятелството, че чудесата са били предназначени за **четене на глас** и са били **преразказвани**, което вероятно също се е отразило върху писменото им разпространение.

В **четвърта глава** е разгледан *мотивът за договор с дявола* в два от разказите от цикъла на Ландос „Чудеса Богородични“ - *Разказът за Теофил от Адана* и *Разказът за крал Карул* (в превода на Кърчовски велможата Агапий). Началото на изложението е посветено на доста подробно представяне на мотива в късноантичната и византийската литература, като се посочват негови модификации, връзката му с други сродни мотиви и се коментира отношението към магьосниците във Византия - интерпретирането им като слуги на дявола и еретици. Двата разказа са подложени на **подробен анализ**, който започва от предполагаемите **източници**, използвани от Ландос при тяхното заемане или съставяне, минава през **преписите** на техния църковно славянски превод и **модификациите** в новобългарския превод на Кърчовски и достига до анализ на **литературните им особености**, които са разгледани както в контекста на традицията, така и на новите тенденции, като е обърнато специално внимание на смесването на **източни и западни елементи** в легендите, от които по-късно израства **образът на д-р Фауст**. Сравнен с текста у Ландос е **средновековният гръцки текст** на *Разказа за Теофил от Адана*, възникнал най-вероятно през вт.пол. на VII в., и неговият **български превод**, запазен в два преписа, **от XIV и от XV в.** Другият разказ със същия мотив, анализиран подробно от дисертантката - *Разказът за княз Карул*, е зает от западната традиция; той е **вариант на сказанието за разорения войник**, който сключва договор

с дявола срещу богатство, възникнало вероятно ок. 1220 г. и познато като *Legenda Militarius*. Узунова установява, че и при двата разказа текстът у Ландос не съвпада напълно с нито един от вариантите, представени в потенциалните източници - което е още едно важно свидетелство за начина на работа на балканските книжовници от разглежданата епоха. Специално внимание авторката е отделила на **духовния контекст** на разпространението на анализиранияте чудеса сред християнското население на Османската империя, за да отговори на въпросите относно тяхната **рецепция**. Тя е заключила, че разказите, изградени около *мотива за договор с дявола*, в този контекст трябва да бъдат разглеждани като част от една традиция, започваща с житията на софийските мъченици от XVI в., която **интерпретира смяната на вярата срещу материални и социални облаги като договор с дявола** и предупреждава за опасностите, които винаги крие близкото приятелство с друговерци. Същевременно тези разкази явно са имали и "назидателно-предпазваща функция срещу *масовото практикуване на суеверни обичаи и магьосничество*" - както става ясно от словата на Йосиф Брадати, например; по този въпрос Узунова е прибавила и собствени наблюдения върху ръкописната традиция на втория разказ.

Дисертационният труд завършва с **изводи, 4 Приложения**, в които е публикуван текстът на двете чудеса, разгледани в четвърта глава (по превода на Бакачич, заедно с техен превод на съвременен български език), **списък на съкращенията и списък на използваната литература**. Изводите напълно съответстват на изложеното в дисертационния труд, приложенията са уместни и полезни, а списъкът на използваната литература показва задълбочено познаване на епохата и предмета на труда.

В заключение изкам да подчертая, че дисертационният труд на Десислава Узунова **ЦИКЪЛЪТ НА АГАПИЙ ЛАНДОС „ЧУДЕСА БОГОРОДИЧНИ“ В ЮЖНОСЛАВЯНСКАТА РЪКОПИСНА ТРАДИЦИЯ. МОТИВЪТ ЗА ДОГОВОРА С ДЯВОЛА** напълно отговаря на изискванията, посочени в закона, поради което убедено предлагам да ѝ бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“.

14.04.2019

София

подпис:

(доц. д-р Нина Гагова)